

સામાજિક વનીકરણ કાર્યક્રમ

‘વિકલ્પ’ ગુજરાત દ્વારા વનીકરણ માટે પદ્ધતિસરનું અભિયાન

વૃક્ષારોપણ પછી લેવાની કાળજી

વૃક્ષ એ જીવન છે. આજવિકા, તંદુરસ્ત આહાર ફળફળાદી, પ્રાણવાયુ અને આપણી જીવન જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. ઝાડ રોપ્યા પછી સતત બે વર્ષ સુધી એની કાળજી લેવામાં આવે તો તે સારી રીતે ઉછરી શકે છે. ફળફળાદિની વાડી દ્વારા નફાકારક ખેતી કરી શકાય છે. વૃક્ષ રોપવું જ અગત્યનું નથી પણ તેની કાળજીપૂર્વક ઉછેરનું મહત્વનું છે. ખેતરના શેદે, પડતર જમીન પર અને કબ્રસ્તાન / સ્મશાનમાં વૃક્ષો રોપીને હરિયાળી સજ્જ શકીએ છીએ. ‘વૃક્ષ રોપીએ, સમૃદ્ધિ લાવીએ’

છોડની રોપણી બાદ ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો :

આચ્છાદન (જમીન ઢાંકવી) એટલે શું ?

સાચી રીત

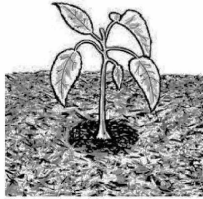
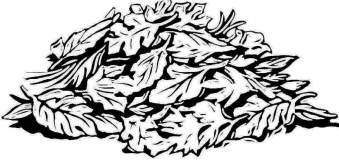

છોડની આસપાસની જમીન ઉપર સાફ-સફાઈ કરીને સુકું ઘાસ, પાંદડા વગેરે યોગ્ય રીતે પાથરી દેવામાં આવે ઢાંકી દેવામાં આવ કે ફેલાવી દેવામાં આવે તેને આચ્છાદન કહેવામાં આવે છે. આચ્છાદન છોડના મૂળને રક્ષણ પૂરું પાડે છે. ઉપરાંત તે સીધા સૂર્યપ્રકાશને રોકે છે અને બાષ્પીભવનને ધીમું કરીને જમીનમાં ભેજ ટકાવી રાખવાનું કામ કરે છે. આચ્છાદન નિંદામણને અને માટીના ધોવાણને પણ અટકાવે છે. આથી છોડને વિકસવા માટે શરૂઆતમાં પૂરતું રક્ષણ અને પોષણ મળી રહે છે. છોડ સુકાઈ જવાનો કે એનો વિકાસ અટકી જવાનો ખતરો રહેતો નથી.

ખોટી રીત

આચ્છાદન/જમીન ઢાંકવા માટેની સામગ્રી

- સળીઓ/તણખલાં : સામાન્ય રીતે ડાંગર, ઘઉં વગેરેનું નકામું સુકું ઘાસ, પોલી ડાળખીઓ, તણખલાં, ફળ અને શાકભાજીની છાલ છોડના આચ્છાદનની સામગ્રી તરીકે વપરાય છે.
- પુરું/જાડો કાગળ : આ પ્રકારની સામગ્રીથી બનાવેલ આચ્છાદન નિંદામણ નિયંત્રિત કરે છે. આ માટે ૧ કે ૨ સેમી જાડો કાગળ ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ અને તેની કિનારો કાંકરાથી ઢાંકી દેવી જોઈએ.
- સુકા પાંદડાઓ/ઘાસ : સુકા પાંદડાથી બનાવેલ આચ્છાદન છોડને ગરમીથી અને સુકાઈ જવા સામે રક્ષણ પુરું પાડે છે પરંતુ વધારે પવન સામે આ પ્રકારનું આચ્છાદનને ટકાવી રાખવું મુશ્કેલ બને છે.
- લાકડાનો વેર/ભુક્કી કે અનાજનાં છોડાં : આ પ્રકારનું આચ્છાદન છોડને પુરતું પોષણ આપી શકતું નથી પરંતુ તે લાંબા સમય સુધી ટકે છે.
- ખાતર : સુકા ઘાસ અને પાંદડા સાથે છાણીયું ખાતર મિશ્ર કરીને બનાવેલ આચ્છાદન સૌથી સાફ અને ઉત્તમ હોય છે. એનાથી મૂળને રક્ષણ અને પોષણ બંને મળી રહે છે.

જો માટી પાણીનું ગ્રહણ કરવાની સારી શક્તિ ધરાવતી હોઈ તો આચ્છાદન માટેની સામગ્રી ૫ થી ૧૦ સેન્ટીમીટરની જાડાઈ (પડ) પૂરતી છે. છોડની ઊંચાઈના આધારે ગોળાકારમાં સંપૂર્ણપણે આચ્છાદન માટેની સામગ્રી ફેલાવો છોડના થડ સુધી સામગ્રી પાથરવી નહિ, પરંતુ થડની આસપાસ ૧૦ સેન્ટીમીટર કે જરૂરિયાત મુજબ જગ્યા છોડીને આચ્છાદન કરવું જોઈએ. થડનો ભાગ ખુલ્લો રાખવો જોઈએ.

વૃક્ષો રોપો સમૃદ્ધિ લાવો
વૃક્ષારોપણ અને જાળવણી મોઢી મૂડી છે આપણી

ગોડ કરવો (ઉખેડ કરવો, ખોદવું)

ગોડ કરવો એટલે છોડના થડની આજુબાજુની જમીનનું પડ ખોદવું. ગોડ કરવાથી માટી પોચી બને છે અને નિંદામણ દૂર થાય છે. મૂળને જરૂરી હવા મળે છે જેનાથી મૂળનો વિકાસ સારો થાય છે.

ગોડ કરવાની રીત

- ગોડ ઉંડો કરવાથી છોડના મૂળને નુકશાન થઈ શકે છે. છોડના મૂળ માટીથી છૂટા ના પડી જાય એ રીતે ગોડ કરવો જોઈએ. જરૂર લાગે ત્યારે ગોડ કરવો જોઈએ.
- માટી ભીની હોય ત્યારે ગોડ ના કરવો. જમીનનું ઉપરનું પડ સુકાયા બાદ (વરાપ થયા બાદ) ગોડ કરવો જોઈએ.
- છોડને રોપ્યા પછી એનાં મૂળ માટી સાથે બરાબર ચોંટી ગયા બાદ છોડના થડની આજુબાજુ મૂળને નુકશાન ના થાય એવી રીતે જમીનની ઉપરનું પડ ધીમેથી કાળજીપૂર્વક ખોદવું જોઈએ.
- છોડ રોપ્યા પછી તરત ગોડ કરવો નહિ. તાજા રોપાયેલા છોડમાં ઉતાવળે કે ઉંડો ગોડ કરવામાં આવે તો છોડ માટી સાથેની પકડ ગુમાવશે અને સુકાઈ જશે.
- રેતાળ કે પથરાળ જમીનમાં ગોડ કરતાં કાળજી રાખવી જરૂરી છે કેમકે છોડનું થડ જમીન સાથેની પકડ છોડી દેશે.
- ગોડ કરતાં છોડનું થડ હાલી ના જાય કે જમીન સાથે એની પકડ ઢીલી ના પડી જાય એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.
- નિયમિત સમયાંતરે ગોડ કરવો જોઈએ. સતત કે વધારે પડતો ગોડ કરવાથી છોડ જમીન સાથેની પકડ ગુમાવે છે. ખૂબ લાંબા સમય બાદ ગોડ ના કરવામાં આવે તો પણ છોડનો વિકાસ અટકે છે.
- ગોડ કર્યા બાદ તેમાં છાણીયું ખાતર કે કમ્પોઝ ખાતર નાંખીને ખોદેલી માટીમાં મીક્ષ કરવું જોઈએ. માટીનાં ઢેફાં તોડી નાંખીને માટીને ભભરી બનાવવી જોઈએ.
- ગોડ કર્યા બાદ યોગ્ય રીત અપનાવીને ગોડ કરેલી જમીન પર પત્રિકામાં દર્શાવ્યા મુજબ પદ્ધતિસરનું આચ્છાદન કરવું (સૂકું ઘાસ, પાદડાં, વગેરેથી ઢાંકવું જોઈએ) જેથી જમીનનો ભેજ બાષ્પીભવન ના થઈ જાય.
- ગોડ કર્યા બાદ તરત પાણી ના આપવું જોઈએ. જો તરત પાણી આપવામાં આવે તો જમીન ફરી સખત બની જાય અને મૂળને હવાની અવરજવર થતી અટકી જાય. જેથી ગોડ કરવાનો અર્થ રહેતો નથી. સામાન્ય રીતે ૩ કે ૪ દિવસ પાણીની જરૂર જણાય ત્યારે જ પાણી આપવું જોઈએ.

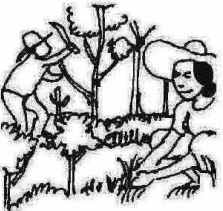

ગોડ કરવાના ફાયદા

- ગોડ કરવાથી જમીન પોચી બને છે જેથી મૂળ જમીનમાં સહેલાઈથી ફેલાઈ શકે છે. નિંદામણ દૂર થાય છે.
- જમીનમાં ભેજ જળવાઈ રહે છે. સૂર્યના આકરા તાપથી છોડના મૂળને રક્ષણ મળે છે.
- જમીનમાં અળસિયાંને રક્ષણ પૂરું પાડે છે. જેથી છોડને કુદરતી ખાતર મળી રહે છે.
- વધારે પાણી આપવાની જરૂર રહેતી નથી આથી પાણીની બચત થાય છે.
- જમીનમાં જરૂરી હવાની અવારજવર થઈ શકે છે. આથી છોડમાં કહોવાટ આવતો નથી.
- ગોડ કરવાથી છોડને નવું જીવન મળે છે. વધારે ખીલી ઉઠે છે. તંદુરસ્ત છોડ વધુ સારી ગુણવત્તાવાળાં ફળ આપે છે.
- ગોડ કર્યા બાદ છાણીયું ખાતર માટી સાથે સહેલાઈથી મીક્ષ થઈ શકે છે આથી જમીન ફળદ્રુપ બને છે.

જંતુ અને રોગ નિયંત્રણ માટે સામાન્ય કુદરતી પદ્ધતિઓ

સામાન્ય પરંપરાગત પદ્ધતિઓ

- છોડની આજુબાજુ સફાઈ કરવી અને સમયાંતરે ગોડ કરી નિંદામણ કરવું.
- વન્ય વૃક્ષો અને લાકડાકીય વૃક્ષો વચ્ચે ઓછામાં ઓછું ૨ મીટર અને ફળાઉ વૃક્ષો વચ્ચે ૩ મીટરનું અંતર જરૂરી.
- વૃક્ષની ઉપરનો કે આજુબાજુનો નુકશાનકારક કચરો ભેગો કરી તેનો યોગ્ય કરવો.
- જંતુઓ દ્વારા નુકશાન કરેલ કે રોગ લાગેલ હોય તેવા ભાગોને વૃક્ષથી અલગ કરી તેનો યોગ્ય નિકાલ કરવો.

આચ્છાદન ક્યારે કરવું જોઈએ ?

નવા છોડની રોપણી પછી તરત જ છોડની ફરતે આચ્છાદન કરવું ઉત્તમ છે. ખાસ કરીને શિયાળા અને ઉનાળામાં આચ્છાદન જરૂરી છે પરંતુ વરસાદની મોસમમાં તેને કાઢી નાખવું જોઈએ અને શિયાળા/ ઉનાળામાં નવેસરથી કરવું જોઈએ. આચ્છાદન મુખ્યત્વે વધારે ગરમી શરૂ થાય તે પહેલાં કરી દેવું જોઈએ કારણ કે તે છોડના મૂળ સુધી જમીનમાં ભેજ અને ઠંડક જાળવી રાખે છે અને લાંબા સમય સુધી ટકાવી રાખે છે. નિયમિત અંતરે આચ્છાદનને જોતા રહેવું જોઈએ અને જાળવતા રહેવું જોઈએ જેથી તે વૃક્ષને સતત રક્ષણ અને પોષણ પુરું પાડતું રહે.

નોંધ : આચ્છાદનને હંમેશા એવી રીતે જાળવવું જે શરૂઆતમાં બનાવેલ હતું પરિણામે તે હંમેશા સારામાં સાડું પરિણામ આપે અને જરૂરિયાત હોય ત્યાં સુધી તેને જાળવી રાખવું.

આચ્છાદન કરવાની (ઢાંકવાની) રીત

૧. તમારે કેવા પ્રકારનું આચ્છાદન કરવું છે તે માટે આચ્છાદનની સામગ્રી પસંદ કરો. તેને માટે કેટલીક બાબતો ધ્યાન રાખવા જેવી છે જેમ કે, આચ્છાદનનો હેતુ, દેખાવ, તમારા વિસ્તારમાં સહેલાઈથી મળી રહે તેવી સામગ્રી, અનુકુળતા, જમીનમાં ભળી જવાની શક્યતા (પર્યાવરણને અનુરૂપ) વિગેરે...

૨. આચ્છાદન માટે જગ્યા/જમીન તૈયાર કરવી : નક્કી કરેલ વિસ્તારમાં નિંદામણ દૂર કરવું અને ગોડ કરીને ચોખ્ખું કરવું.

૩. આચ્છાદનનું પડ એકસરખું રાખવું. જમીન ઢાંકવા માટેની સામગ્રી છોડની ફરતે એકસરખી પાથરવી. જો માટી પાણીનું ગ્રહણ કરવાની સારી ક્ષમતા ધરાવતી હોઈ તો આચ્છાદનનું પડ ૫ થી ૧૦ સેન્ટીમીટરનું રાખવું જોઈએ.

છોડની ઊંચાઈના આધારે ગોળાકારમાં સંપૂર્ણપણે આચ્છાદન માટેની સામગ્રી પાથરવી.

છોડના થડ સુધી સામગ્રી પાથરવી નહિ, પરંતુ થડથી થોડે દૂર યોગ્ય જગ્યા રાખવી જોઈએ. (૧૦ સેન્ટીમીટર કે જરૂરિયાત પ્રમાણે).

નોંધ : છોડની જરૂરિયાત કરતાં વધારે પડતું આચ્છાદન વૃક્ષને નુકશાન કરે છે અને વિકાસ અવરોધે છે.

૪. આચ્છાદન માટેની સામગ્રી જ્યારે ઓછી થાય ત્યારે નવું ઉમેરવું. (આચ્છાદન કરેલ ગોળાકારમાં જમીન દેખાવી જોઈએ નહિ.) જ્યારે પણ આચ્છાદનને સરખું કરો ત્યારે એ ખ્યાલ રાખો કે શરૂઆતમાં કરેલ આચ્છાદન જેવું જ યોગ્ય આચ્છાદન દેખાવું જોઈએ. આચ્છાદન માટેની જૂની સામગ્રીને સંપૂર્ણ કાઢી નાખી નવી સામગ્રીથી આચ્છાદન કરી શકાય અને જૂની સામગ્રીથી કમ્પોઝ ખાતર બનાવી શકાય. જૂની સામગ્રી એમ જ રહેવા દઈ તેના ઉપર જ નવી સામગ્રી જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉમેરી શકાય.

નોંધ : જો છોડની આસપાસ યોગ્ય રીતે આચ્છાદન ન કરવામાં આવે તો તે છોડ માટે નુકશાનકારક બની જાય છે. તે જમીનને ઓક્સિજન અને પાણી મેળવવામાં, પૂરતો ભેજ જાળવી રાખવામાં કે જમીનમાં યોગ્ય ગરમી બનાવી રાખવામાં અવરોધરૂપ બની શકે છે.

- અયોગ્ય આચ્છાદન જમીનને વધારે પડતી ભેજવાળી બનાવી રાખે તો છોડના મૂળમાં ઓક્સિજનની આવનજાવન રોકી દે છે.
- જો આચ્છાદન છોડના થડને અડીને કે એકદમ નજીક હોય તો તેમાં રહેલ ભેજ રોગ અને જીવજંતુઓનો ફેલાવો કરે છે. સતત પાણી કે ભેજ રહેવાથી છોડ કહોવાઈ જાય છે.
- આચ્છાદનની સામગ્રીમાં નકામા બીજ હોય તો તે નિંદામણ ઉત્પન્ન કરે છે.

પશુઓથી છોડને બચાવવા માટે વાડ (વાડોલું) કરવું.

આચ્છાદન કરો છોડ બચાવો

પધ્ધતિસરનું આચ્છાદન છોડને રક્ષણ આપે છે

વૃક્ષ રોધ્યા બાદ તેની કાળજી લેવી, તેને તંદુરસ્ત રાખીને જીવાડવું મહત્વનું છે.

સહયોગ : Guala Closures Group & Up2Green અને સાથી સંગઠનો

- વૃક્ષને જરૂરિયાત કરતા વધુ પાણી ન આપો અને ઉનાળાના સમયે કે જરૂરિયાત જણાય ત્યારે પાણીનું પ્રમાણસર સિંચન કરો.
- કુદરતી ખાતરો જરૂરિયાત પ્રમાણે ઉપયોગ કરો.
- જરૂર જણાય ત્યારે કાપણી, હવાની અવર જવર માટે જગ્યા કરવી, જો કોઈ રોગ હોય તો તેની સફાઈ કરવી.
- રાસાયણિક દવા છંટકાવ કરવાની જગ્યાએ પરોપજીવી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

સામાન્ય યાંત્રિક પદ્ધતિઓ

- નિયમિત દેખરેખ દ્વારા રોગ કે જંતુ આવવાની શક્યતા કે આવેલ રોગ કે જંતુને શરૂઆતમાં જ શોધી કાઢી તેનો યોગ્ય નિકાલ કરવો.
- ચેપગ્રસ્ત કે રોગગ્રસ્ત પાંદડા, ડાળીઓ કે બીજ તોડી લો. ભેગા કરો અને તેનો યોગ્ય નાશ કરો. રોગ કે ચેપ ફેલાતો અટકાવવા માટે વૃક્ષ નીચેની જમીન દાંતી વડે ખેડીને, માટી ઉલટ પુલટ કરીને રોગગ્રસ્ત વિસ્તારને દુર કરો.
- જંતુઓ અને ફળ ખાઈ જતા અન્ય જીવડાઓ માટે કુદરતી કે યાંત્રિક જાળનો ઉપયોગ કરો.
- શક્ય હોય તો સાંજે ૭ થી ૮ દરમિયાન નાનું તાપણું કરો.

કુદરતી જંતુનાશક - લીમડાનું વૃક્ષ

- આશરે ૧ કિલો તાજા લીમડાના પાંદડા એકત્રીત કરો.
- આ પાંદડાઓને તેની ઉપર ૨ થી ૩ ઈંચ સુધી પાણી રહે તે રીતે, પાણીમાં બોળી ઢાકી દો અને ૭ દિવસ સુધી આમ જ રહેવા દો, આ મિશ્રણને એવી જગ્યાએ રાખો કે જ્યાંથી કોઈને ગંધ ના આવે કારણ કે તે ખૂબ જ ખરાબ ગંધ મારશે.
- આઠમા દિવસે આ મિશ્રણમાંથી પાંદડાઓને દબાવી લઈને કાઢી નાખો અને જણા જાળીદાર કપડા વડે યોગ્ય રીતે ગાળી લો.
- આ જ રીતે બીજ વાર પણ નાવ જણા જાળીદાર કપડા વડે આ મિશ્રણને ગાળી લો જેથી મળેલ પ્રવાહી છંટકાવ માટે યોગ્ય હોય.
- જો જરૂર જણાય તો આ પ્રવાહીમાં એકાદ ચમચી વાસણ કે કપડા ધોવાનો પાવડર ઉમેરી શકાય.
- ઉપયોગ કરતા પહેલા તને બરાબર હલાવો અને ૬ કલાકની અંદર તેનો ઉપયોગ કરો/વૃક્ષ-ડાળી કે પાંદડા ઉપર છંટકાવ કરી તેને જંતુમુક્ત/રોગમુક્ત કરો.

તમાકુ

એક કપ સજીવ તમાકુ લઈને તેને ૪ લીટર પાણી સાથે મિશ્ર કરો અને આ મિશ્રણને એક રાત સુધી બરાબર મિશ્ર થવા દો, ૨૪ કલાકમાં આ મિશ્રણનો કલર આછો ભૂરો (બદામી/કથઈ) થઈ જશે અને જો તે વધારે ઘાટો હોય તો તેમાં થોડું પાણી ઉમેરી આછો કરો અને તેને ગાળી લો.હવે આ તૈયાર થયેલા મિશ્રણનો રોગગ્રસ્ત કે જંતુગ્રસ્ત છોડ, ડાળી અને પાંદડાઓ ઉપર છાંટો.

વિકલ્પ

‘વિકલ્પ’ સ્વૈચ્છિક સંસ્થા છે જે ગુજરાતના મૂળનિવાસી એવા આદિવાસી સમાજને લક્ષમાં રાખીને વાતાનુકૂળ સર્વસમાવેશી વિકાસ માટે કાર્ય કરે છે.

દર્શન (Vision) : વાતાવરણ, આબોહવાને અનુકૂળ સર્વસમાવેશક વિકાસ સાથે ખાદ્ય સુરક્ષા, આરોગ્ય, મૂળભૂત અધિકારો અને માનવીય ગરિમા ધરાવતો વિશ્વ સમુદાય.

મિશન (કાર્ય) : સામાજિક ન્યાયના પરિપેક્ષ સાથે કુપોષણ અને આબોહવા પરિવર્તનનો સામનો કરવા માટે ખાદ્ય સુરક્ષા તરફ દોરી જતા ટકાઉ કૃષિ અને બાગાયત ઉત્પાદન તરફ આબોહવા વાતાવરણને અનુકૂળ સર્વસમાવેશી વિકાસ માટે સમુદાયને સશક્ત બનાવવા માટેનું કાર્ય કરવું.

વિકલ્પ દ્વારા સામાજિક વનીકરણ, લોક ભાગીદારીથી થઈ રહ્યું છે. એપ્રિલ ૨૦૧૬ થી માર્ચ ૨૦૨૨ સુધીમાં ૨,૩૧,૫૮૬ ફળફળાદિ અને વન્ય છોડ રોપવામાં આવ્યા. ગુજરાતના ૧૫૦ ગામોમાં ૫૦૦૦ જેટલા કુટુંબોના સહયોગથી વૃક્ષારોપણ કરવામાં આવ્યું છે. મુખ્યત્વે તાપી અને ડાંગ જિલ્લાના ગામોમાં કરવામાં આવે છે. રોપણથી માંડીને છોડની કાળજી લેવા સુધીનું પશ્ચાતિસરનું માર્ગદર્શન પૂરૂ પાડવામાં આવે છે. વૃક્ષના ઉછેરની જવાબદારી સમુદાય પોતે જ લે છે, જેને કારણે રોપાઓનું મૃત્યુ પ્રમાણ ૧૫ થી ૨૦ ટકા કરતાં પછાતો રહે છે. વાતાવરણ પરિવર્તનની સમસ્યા સામે વનીકરણ એક અસરકારક ઉપાય છે.

વિકલ્પ

એ ૮, આનંદ ટેનામેન્ટ, વસ્ત્રાપુર રેલ્વે સ્ટેશન પાસે, વેજહાપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧.

e-mail : info@vikalp.org
website : www.vikalp.org

ગુલ્લા એકમો : વિકલ્પ

મુ. પો. નવી ભીલભવાલી, તા. નિઝર, જા. તાપી
વઘઈ, સોનીલની સામે, વઘઈ, ડાંગ.
સોનગઢ, વાંકલેલ ફળિયું, લક્કડ કોટ રોડ.
તાલીમ કેન્દ્ર : કુટી-પરસૂલી ગામ, સોનગઢ નવાપુર
હાથે, તા. ઉચ્છલ, જા. તાપી